

СТРУКТУРАЦІЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ: ПОНЯТТЯ ТА НАПРЯМИ

Крижановська О. В.,
*викладач кафедри адміністративної діяльності ОВС
та економічної безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ*

У статті запропоновано розглядати становлення правового порядку та теорії правового порядку через призму теорії структуризації Е. Гідденса. Виділено чотири основні напрями структуризації правового порядку, що пов'язані з виведенням у центр правового порядку діяльнісного суб'єкта, що артикулює та репродукує норми й цінності, а також з оформленням теорії правового порядку як самостійного й автономного напрямку загальнотеоретичної юриспруденції.

В статті пропонується розглядати становлення правового порядку і теорії правового порядку через призму теорії структуризації Е. Гідденса. Виділено чотири основних напрямки структуризації правового порядку, пов'язані з виведенням у центр правового порядку діяльного суб'єкта, який артикулює і репродукує норми і цінності, а також з оформленням теорії правового порядку як самостійного і автономного напрямку общетеоретическої юриспруденції.

The article proposes to consider the formation of legal order and the theory of legal order through the prism of the theory of structuring by E. Giddens. Four main directions of the legal order structuring are allocated, which are connected with centring of the legal order around an active subject that articulates and reproduces the norms and values; as well as the formulation of the theory of legal order as an independent and autonomous direction of the general theoretical jurisprudence.

Ключові слова: правовий порядок, теорія правового порядку, інституціоналізація правового порядку, структуризація.

Постановка проблеми. Дослідження різноманіття існуючих соціальних систем та структур, які зумовлюють їх існування – один із актуальних напрямів сучасного наукового пошуку в соціологічній теорії. Відмова від виявлення об'єктивно існуючих структур, поступове визнання принципу толерантності щодо об'єктивної реальності тощо стали тими ідеями, які формують науковий дискурс в соціологічних дослідженнях ХХІ століття. У той же час, можна констатувати, услід за багатьма дослідниками, що загальнотеоретична юриспруденція більшою мірою продовжує перебувати у просторі об'єктоцентристських, раціонально-орієнтованих наукових конструкцій, які, відображаючи ідеальні моделі правового буття людини при цьому мають мало спільного із реальним правовим життям.

Особливо актуально це для теорії правового порядку, яка сьогодні переживає складні часи переосмислення на наповнення новими юридичними конструктами. Незважаючи на появу неklasичних та постнеklasичних досліджень у царині правового порядку, можна констатувати, що вони більшою мірою є винятками та сприймаються радше як певні відхилення від «нормального» класичного наукового юридичного дискурсу. Так, традицію розгляду правового порядку як наслідку реалізації принципу законності не вдається подолати навіть із залученням ґрунтовної методології.

У цьому зв'язку актуальним вбачається звернення до соціологічних аспектів теорії структуризації, яка, як видається, є цілком адекватною проблемам розвитку сучасного правового порядку. Ідея структуризації отримала свій початок у теоретичних розробках Е. Гідденса. На його думку, проблема класичної соціології полягає у тому, що вона залишає за полем розгляду активного діяча, який творить соціальні структури, відтворюючи їх у своїй практичній діяльності [1]. На відміну від Т. Парсонса, Е. Шилза, Р. Мертон та інших соціологів структурно-функціональної парадигми, Е. Гідденс виходить з тієї позиції, що суспільство не існує об'єктивно, як існує фізичний світ навколо нас. На відміну від фізичного світу, соціальна реальність створюється самими людьми та їх об'єднаннями, що зумовлює глибинну герменевтичну природу соціальних структур: вони не є насиллям (як їх розумів М. Фуко), вони не виступають абсолютними масштабами соціалізації (як вважали представники класичної соціальної теорії початку ХХ ст.), але відтворюються акторами в соціальній взаємодії.

Для теорії правового порядку теорія структуризації може стати ефективною методологічною програмою, яка дозволить подолати існуючі недоліки в розумінні цього комплексного й багатогранного

правового феномену, дозволить показати, як правовий порядок сам себе відновлює й конструюється правовими суб'єктами. Саме акцент на діяльному суб'єкті лежить в основі теорії структуризації, і саме в цьому зв'язку вона є корисною для осмислення правового порядку.

Таким чином, **метою статті** є виявлення основних напрямів структуризації правового порядку та осмислення перспектив використання теорії структуризації в юриспруденції.

Викладення основного матеріалу. Перш ніж перейти до розгляду проблем структурування правового порядку, слід окремо зупинитися на тому, у чому саме полягала новаційність соціологічного підходу Е. Гідденса, і чому вона є актуальною для сучасної юриспруденції. Як відомо, упродовж майже всього ХХ ст. у соціологічній теорії домінували дві парадигми: функціональна й структуралістська, які були тісно пов'язаними, однак використовували дещо різні акценти при описі соціальної реальності. Їхньою спільною проблемою було те, що вони орієнтувалися передусім на певні об'єктивні параметри соціального буття, яке нібито не залежить від особи дослідника. Як структуралісти, так і функціоналісти прагнули розглядіти за окремими соціальними нормами, інститутами, практиками тощо певні універсальні патерни, спільні не лише для всіх норм, цінностей, практик тощо у межах конкретного суспільства, але й за його межами.

Така сама методологічна зорієнтованість продовжує визначати хід дослідницьких практик в юриспруденції. Як теорія права, так і галузеві юридичні науки прагнуть зосередитися на об'єктивних структурах і функціях, таких як правопорядок, законність, держава, правова реальність тощо. При цьому центрованість дослідницької уваги на універсальних структурах часто веде до спотвореного уявлення про правову реальність, представлення її через поняття й теоретичні конструкції, що є доволі далекими від того, як вона існує насправді [2].

Теорія структуризації мала на меті змінити такі хибні дослідницькі практики, оскільки їх спільний недолік полягає у тому, що вони прямо чи опосередковано ігнорують суб'єкта. У світі об'єктивних структур і функцій окремому суб'єкту немає місця, він опиняється загубленим серед норм, цінностей і практик. На думку Е. Гідденса, соціальні науки (і правознавство тут не є винятком) повинні повернутися до суб'єкта і відмовитися від штучної об'єктивації соціальної реальності.

Ще одна важлива складова теорії структуризації полягає у тому, що вона з обережністю ставиться до правил, що існують в соціальному просторі, у тому числі правових. Суть соціальних правил, на думку Е. Гідденса, полягає у тому, що вони одночасно є регулятивними і конститутивними, оскільки регулювання передбачає об'єктивацію певних цінностей. При цьому чим вищим є ступінь формалізованості таких правил, тим меншими стають претензії на їх легітимність [3, с. 138–142].

Таким чином, ключовим посилом теорії структуризації є акцентування дослідницької уваги на суб'єкті. Маючи це на увазі, він виробив чотири нових правила соціологічного методу, які охарактеризував як дослідницькі сюжети, що символізують розрив між класичною та некласичною соціальною теорією. перше правило полягає у тому, що соціальне життя в цілому й окремі його інститути є результатом «виробництва» і «відтворення» у процесі діяльності окремих індивідів. Суспільство не існує саме по собі, воно відтворюється за рахунок нашої участі в ньому індивідуальних суб'єктів, які тим самим відтворюють його, підтримуючи норми й цінності в актуальному стані. Друге правило полягає в тому, що така участь суб'єктів у конструюванні суспільства не є безмежною: індивіди є історично обмеженими акторами, які діють в рамках заданого культурного коду. Третє правило стосується дослідницької позиції і деоб'єктивації. Соціолог нічим не відрізняється від звичайної людини, яка осмислює соціальну реальність довкола себе, оскільки і соціолог, і звичайна людина оперують спільними інтерпретативними схемами. Четверте правило стосується формування метамови соціологічного опису, для якої характерною є подвійна герменевтика: соціальні феномени спочатку проходять первинну інтерпретацію суб'єктом, а потім вторинну інтерпретацію через представлення цих феноменів мовою соціологічної теорії [4, с. 39–40].

Як видається, ці правила якраз мають розглядатися як напрями структуризації правового порядку й осмислюватися в руслі функціонування теорії правового порядку.

Отже, **першим напрямом** структуризації правового порядку є його конструювання та відновлення суб'єктами права. Постнекласична методологія юриспруденції, у порівнянні з некласичною методологією, є набагато більше зверненою до суб'єкта пізнання, робить його вихідною точкою всього усвідомлення правового життя. У правовій реальності категорія «суб'єкт пізнання» включає в себе поняття «суб'єкт права», оскільки суб'єкт права завжди є суб'єктом пізнання правової матерії, її інтерпретації й оцінювання. Однак виникнення постмодерну в праві як певного відображення його культурологічних властивостей, зумовлене кількома факторами. Розглядаючи правовий розвиток у його діалектичному аспекті, можна відзначити, що він розвивається й трансформується за схемою, що нагадує «маятник». При цьому крайніми його положеннями є: з одного боку, позитивістське сприйняття права, насичене нормативним регулюванням, спрямоване, у першу чергу, на захист і становлення об'єктивних категорій правового буття, і, з іншого боку, природньо-правове його розуміння, превалювання ненормативного регулювання, що орієнтується на суб'єктивне сприйняття права [5, с. 221].

Звідси стає очевидно, що діяльність суб'єктів права є первинною стадією правоформування, вона виступає необхідною ланкою в ланцюзі функціонування права, тобто становленні правопорядку. Цінності, що формулюються більшістю в суспільстві, об'єктивуються державою: вона створює норму права. На цьому етапі цінність діє і як ненормативний регулятор (на рівні правосвідомості суб'єктів права), і як нормативний регулятор (на рівні загальнообов'язкової норми, створеною державою). Вона сприймається суб'єктами в праві і зіставляється з особистісними шкалами цінностей. При цьому суб'єкт в праві схильний інтерпретувати право, роз'яснювати його таким чином, щоб воно найбільш точно відповідало його шкалі цінностей. Правопорядок так само є комплексною цінністю права (оскільки включає в себе такі цінності як законність, верховенство права та інші), однак, не дивлячись на свою нормативну суть, усвідомлюється він на ненормативному рівні у вигляді найчастіше непозитивованої системи цінностей [6, с. 289].

Відтак, правовий порядок структурується за рахунок діяльності суб'єктів права, які виконують щодо нього одразу кілька функцій: по-перше, відновлюють (репродукують) норми й цінності, що лежать в основі правового порядку, у своїх діях; по-друге, оцінюють правовий порядок як цінний і тим самим забезпечують його інституціоналізацію; по-третє, суб'єкти права здатні створити правовий порядок «з нуля», навіть не маючи при цьому діючої правової системи.

Другий напрям структурації правового порядку полягає в природній обмеженості можливостей окремих індивідуальних суб'єктів впливати на інституціоналізацію правового порядку. Існує три фундаментальних фактори такої обмеженості. По-перше, кожен індивід обмежений культурними рамками, які формуються під час виховання й соціалізації, що зумовлює існування доволі строкатої палітри правових порядків: усе вони є різними, кожен національний правопорядок є унікальним. По-друге, часто вплив на правовий порядок можливий лише через інститути, а не напряму. Так, правотворення, покарання правопорушників, відправлення правосуддя тощо можуть здійснюватися лише в умовах, коли існують принаймні передумови для формування відповідних інститутів. Інститути хоча й не існують об'єктивно, окремо від індивідів, однак, тим не менш, вони функціонують як деперсоналізовані структури. Нарешті, по-третє, нормативна природа правового порядку передбачає, що суб'єкти не можуть діяти на власний розсуд і вимушені слідувати певним приписам для того, щоби їхня участь в правовому порядку розглядалася як така, що сприяє його інституціоналізації [7, с. 115]. З цієї точки зору стає зрозумілим, що правовий порядок існує у режимі подвійної структури, як її описував Е. Гідденс: він одночасно конструюється і підтримується суб'єктами й обмежує їх, формуючи домінуючі стратегії поведінки, які розглядаються як належні практики.

Це означає, що з інституційної точки зору правовий порядок має базуватися принаймні на мінімальному рівні довіри до інститутів, інакше ці інститути будуть замінені іншими, до яких довіра є. Це часто-густо веде до дуалізму правопорядків, коли в рамках одного і того ж суспільства існує офіційний і неофіційний правопорядок. Правопорядок існує в суб'єкт-об'єктному режимі, через що його реальність є в чомусь навіть більш невловимою, ніж реальність правової системи, яка традиційно осмислюється саме в інституційному вимірі.

Третій напрям структурації правового порядку стосується інституціоналізації теорії правового порядку, її виходу за рамки об'єктивістської парадигми. Як слушно зазначає Н. Б. Арабаджи, для сучасних теорій правового порядку характерною рисою є їх дискурсивність. При аналізі постнекласичних теорій правового порядку дійсно можна помітити, що вони не лише не заперечують, а навіть підкреслюють незавершеність, відкритість, нецентрованість положень теорії. Навіть ціннісно-нормативна теорія правового порядку, що будується навколо проблем ціннісного сприйняття порядку, розгляду його як певної матриці, системи цінностей, не апелює до затвердження окремих цінностей, тобто створювана цією теорією структура не є ані апелятивною, ані субституційною, ані соціокультурно детермінованою [8, с. 49]. На цьому також акцентує увагу А. Ф. Крижановський, коли стверджує, що сучасна теорія правового порядку цікавиться насамперед тим, як порядок виникає з хаосу, а не як цей порядок набуває правових характеристик [7, с. 6].

Деоб'єктивація теорії правового порядку є відображенням загального тренду у правовій науці в цілому. За великим рахунком, фундаментальний принцип класичного правознавства, відповідно до якого правові феномени існують незалежно від індивідуальної свідомості дослідника, а тому можуть бути реконструйовані й осмислені об'єктивно, сьогодні втратив свою актуальність. Це не означає, що всі правові феномени проголосили такими, що не існують об'єктивно. Радше питання щодо об'єктивності відійшло на другий план і більше не є фундаментальною методологічною установкою.

Це стосується і теорії правового порядку. Його структурація як об'єкту дослідницької уваги сьогодні значною мірою здійснюється через усвідомлення нестабільності й хаотичності правового порядку. Теорія правового порядку стає найбільш доцільним та методологічно коректним простором для екстраполяції синергетичних ідей. При цьому ідеї синергетики дозволяють в більшій мірі поглибити та з нових позицій розглянути проблему ціннісного аспекту правового порядку. Перебуваючи у

вимірах синергетичного сприйняття правового порядку, людина необхідно постає перед дилемою ціннісного характеру. Це якраз і є структурацією у її первинному вигляді, як її описує Е. Гідденс.

Нарешті, **четвертий напрям** структурації правового порядку також має радше теоретико-методологічний прояв і стосується радше наукового дискурсу щодо правового порядку, аніж його буття. Е. Гідденс змальовує свій четвертий постулат таким чином, що осмислення соціальної реальності завжди проходить два етапи інтерпретації: первинна інтерпретація, яка здійснюється суб'єктом пізнання в момент осмислення реальності; і вторинна інтерпретація, яка є наслідком екстраполяції первинної інтерпретації на термінологічну систему відповідної сфери знань. Таким чином, останній напрям структурації правового порядку пов'язаний з розмежуванням мови і метамови опису правового порядку.

Якщо говорити про теорію правового порядку, то варто звернути увагу на те, що з точки зору формальних характеристик, вона не має розвиненої та розгалуженої термінологічної системи. За великим рахунком, теорія правового порядку використовує загальну термінологічну систему правової теорії в цілому, представлені насамперед загальнотеоретичною юриспруденцією. По суті, навіть такі базові терміни теорії правового порядку як законність, вимоги правового порядку, правозаконність тощо не можуть вважатися власними елементами теорії правового порядку. Це означає, що теорія правового порядку не є повною мірою інституціоналізованою і постає радше умовною частиною теорії права.

Однак навіть у такому статусі теорія правового порядку має пройти стадію структурації. Ідеться про те, що теорія правового порядку має набути характеристик, які властиві усім теоріям. По-перше, теорія може бути спростована якщо запропонована нова теорія з такими характеристиками: нова теорія має додатковий емпіричний зміст у порівнянні з попередньою теорією, тобто нова теорія передбачає факти нові, неймовірні з точки зору попередньої теорії; нова теорія включає в себе попередню теорію як окремий випадок, іншими словами, відбувається розширення пізнавальних здібностей теорії [9, с. 78–79]. По-друге, в суто методологічному плані існує серйозна проблема розриву між теоретичною і практичною складовими юриспруденції. Для подолання цієї проблеми В. Г. Тарасенко запропонував розглядати будь-які правові теорії, перш за все, як теорії середнього рівня [10, с. 9].

Таким чином, теорія – це всього лише частина науки, можлива гіпотеза, судження, яке належить перевірити на практиці, і яке повинно відповідати критеріям фальсифікації. Якщо теорія спростована, то очевидним є висновок про її неспроможність. Одночасно в рамках загальнотеоретичної юриспруденції може існувати цілий комплекс теорій – теорія правозастосування, теорія правової поведінки, теорія правового мислення, теорія правових систем, теорія правової культури і т. д., у тому числі й теорія правового порядку.

Для того, щоби теорія правового порядку набула статусу повноцінної сфери теоретичних знань про правовий порядок, потрібно створити систему понять і категорій, які відображають властивості саме правового порядку як особливого правового феномену. Однак при цьому така теорія повинна перебувати в межах, заданих загальними парадигмальними рамками загальнотеоретичної юриспруденції.

Висновки. Теорія структурації, запропонована Е. Гідденсом як програма реформування соціологічної теорії, може стати вагомим методологічним шляхом, яким має рухатися сучасна теорія правового порядку. Чотири основні вектори структурації правового порядку, два з яких стосуються його онтологічних вимірів, а два інших – гносеологічних, можуть слугувати надійним дороговказом у розкритті фундаментальних закономірностей інституціоналізації правового порядку у сучасних суспільствах. Важливо розуміти, що структурація стосується не лише соціальної реальності та її правового аспекту, але й знання про цю реальність, що формується за рахунок конкуренції різноманітних теорій та концепцій.

Література:

1. Гидденс Э. Устроение общества. Очерки теории структуризации / Э. Гидденс. – М.: Академический проект, 2005. – 528 с.
2. Горобець К. В. Структурність права як його універсальність / К. В. Горобець // Актуальні проблеми політики. – 2012. – Вип. 44. – С. 102–112.
3. Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії у сучасній соціології / М. Соболевська. – К.: Дух і літера, 2010. – 164 с.
4. Керимова Л. М. Теория структуризации Э. Гидденса: методологические аспекты / Л. М. Керимова, Т. Х. Керимов // Социологические исследования. – 1997. – № 3. – С. 37–47.
5. Мельничук О. С. Аксиологічні основи права / О. С. Мельничук, К. В. Горобець // Право України. – 2010. – № 4. – С. 220–224.

6. Мельничук О. С. Аксиогерменевтический аспект правопорядка / О. С. Мельничук, К. В. Горобец // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 49. – С. 287–290.
7. Крижановський А. Ф. Правовий порядок в Україні: витоки, концептуальні засади, інфраструктура / А. Ф. Крижановський. – Одеса: Фенікс, 2009. – 504 с.
8. Арабаджи Н. Б. Аксиологія сучасного правового порядку / Н. Б. Арабаджи. – Херсон: Олді-плюс, 2014. – 188 с.
9. Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 г. / Т. Кун. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
10. Тарасенко В. Г. Постулаты права / В. Г. Тарасенко. – М.: Городец, 2009. – 128 с.